

Sextil Pușcariu levelei Kristóf Györgyhöz

A nemzetközileg ismert romanista, Sextil Pușcariu (1877—1948) születésének századik évfordulóját az UNESCO világszerte megünneplésre ajánlotta. Pușcariu sokoldalú tudós, kitűnő szervező és szerkesztő volt. Külföldi tanulmányait Lipcse és Párizs után Bécsben fejezte be, ahol magántanári képesítést szerzett, s egy ideig az ottani egyetem első román szemínáriumát is vezette. Pályája hihetetlen gyorsasággal ívelt felfelé: 27 éves korában, 1905-ben a Román Akadémia levelező tagjai sorába választja, majd egy év múlva megbízta *A román nyelv szótárának* szerkesztésével. Ugyancsak ekkor hívják meg a csernovici egyetem román nyelv és irodalom tanszékére professzornak: 33 éves fejjel lesz akadémikus. A legnagyobb feladatot azonban az I. világháború után kapja, amikor, mint erdélyi származású tudóst, őt bízzák meg az újonnan alapítandó kolozsvári román egyetem megszervezésével. Pușcariu nem egészen egy fél év alatt a legnevesebb román tudósokat nyeri meg a tanári karba. Mint első rektor és a román nyelvészeti és irodalomtörténeti tanszék professzora megalapítja az egyetem mellett működő, A Román Nyelv Múzeuma nevű intézetet, ahol a köréje csoportosuló filológusokkal a két világháború közötti időszak legrangosabb román nyelvészeti iskoláját hozta létre. Munkatársai közül elég, ha Vasile Bogrea, Teodor Capidan, Nicolae Drăgan, Gheorghe Giuglea, Sever Pop és Emil Petrovici nevét említjük. Ők indították el a világviszonylatban is úttörő jelentőségű román nyelvatlasz munkálatait 1928-ban. Az intézet 11 évfolyamot megért tudományos folyóirata, a *Dacoromania* nemcsak a nyelvészeknek, hanem az irodalomtörténészeknek is rangos fóruma volt.

Az első világháború idején s az azt követő években politikai szerepet is vállalt. Államtitkári tisztséget töltött be a külügyminisztériumban, majd 1922—1925 között a Népszövetség genfi ülésein részt vevő román küldöttség tagja volt. Talán ott, Genfben, a népek és nemzetiségek barátságáról, együttműködéséről tárgyalva foghatott meg benne egy négynyelvű tudományos folyóirat terve, melynek címe a románul, magyarul, németül és franciául is azonos jelentésű *Cultura*, célja pedig az Erdélyben együttélő népek közti szellemi kapcsolatot ápolni és erősíteni. Sajnos, a folyóirat nem részesült kellő anyagi támogatásban, s így mindössze négy száma jelenhetett meg (1924. január, március, május, július).

Bár Pușcariut elsősorban nyelvészként tartják számon, több mint 500 munkája között számos irodalomtörténeti és irodalomkritikai mű is akad. A régi román irodalmat összefoglaló kézikönyve máig sem veszette el vonzerejét.

Mint már utaltunk rá, a kolozsvári román egyetem alapítóját, megszervezőjét tisztelheti Sextil Pușcariuban. Hatalmas levelezése nyelvészeti, irodalomtörténeti és szerkesztői tevékenységén kívül hű képet fest szervezőmunkájáról is. Ezúttal a színtér száz éve született Kristóf Györgyhöz (1878—1965) írt leveleit közöljük mint bizonyítékait annak, ahogyan az egykori rektor, majd prorektor az egyes tanszékek betöltéséről gondoskodott, illetve támogatta, munkatársul fogadta új kollégáit.

A kolozsvári román egyetem magyar tanszékét elméletileg még 1919-ben létesítették, már az első évkönyv is betöltetlen katedraként tünteti fel. Mint Onisifor Ghibu, Kristóf György és mások¹ írásos visszaemlékezéseiből kiderül, a tanszék betöltésére már az első években is akadt román, illetve német pályázó. Az egyetem vezetősége viszont ragaszkodott ahhoz, hogy ezt a politikailag is jelentős állást rangos, magyar anyanyelvű tudós foglalja el. Ennek azonban kétféle akadálya volt. Egyrészt a régi egyetem esküt nem tett tanszemélyzetének többsége kivándorolt Magyarországra, másrészt az erdélyi magyar intelligencia hangadói értelmetlen passzivitást mutattak és vártak el mindenkitől a román egyetemen szemben. A trianoni békeszerződést követően, mikor a román nemzeti állam kiteljesedése bevégzett politikai tényné vált, ez a „passzív rezisztencia” rendre feloldódott, s egyre többen vállaltak állami állást. Így 1921-ben már nem is egy magyar anyanyelvű filológus érdeklődött a szóban forgó tanszék iránt.

Kristóf György (1878—1965), a kolozsvári egyetem abszolvensé, aki Budapesten szerezte meg a bölcsészdoktori címet, 1903-tól megszakítás nélkül a szászvárosi Református Kun-kollégiumban tanított magyart és latint. A világháborút követő bizonytalan években, mikor a felekezeti iskolák nyilvánossági jogának megvonása veszélyeztette a már számottevő tudományos munkássággal rendelkező hétgyermekes családapa megélhetését, érthető, hogy minden erejével egy központibb fekvésű kollégiumba vagy főiskolai tanszékre igyekezett kerülni. Mäskülönben az akkor kibontakozó önálló irodalmi élet megszervezésében is szerepet akart vállalni.

Jelenleg az Allami Levéltár kolozsvári részlegében őrzött, több mint ezer kéziratot tartalmazó Kristóf-hagyaték levelei nem egy szempontból megvilágítják egyetemi tanári kinevezésének előzményeit. 1921. július 8-án keltezett levelében Buday Árpád, Kristóf diákkori barátja, a későbbi régészprofesszor úgy tudja, hogy Gyalui Farkast talán már ki is nevezték a tanszékre, Csűry Bálint viszont nem pályázott, és Kiss Ernő előzetes tapogatózásaí sem jártak eredménnyel. Nincs adatunk rá, hogy kinek a közvetítésével vette fel Kristóf az akkori prorektorral, Sextil Puşcariuval a kapcsolatot, de 1921. július 17-én levelet kapott tőle, amelyben közli, hogy a magyar tanszék betöltetlen. Az alább közölt levelek fényt vetnek a további fejleményekre is. Szintén ebben az ügyben — teljesen ismeretlenül — Kristótot levélben keresi fel Vásárhelyi János dési református lelkész, a későbbi püspök. Mint az október 17-én és november 2-án kelt levelekből kitűnik, a német nyelv professzora, Dr. Gustav Kisch, a magyar tanszék betöltésének referense érdeklődött tőle a pályázatnál számításba jövő jelöltekről. Vásárhelyi Kristófra gondolt. Kristóf még novemberben felkeresi Kolozsváron Kischt, s ezután ök is rendszeresen leveleznek. December 27-i levelében Kelemen Lajos arról számol be, hogy Kisch véleményt kért Kristófról tőle és Gyalui Farkastól. Mindketten kedvezően nyilatkoztak. Kristóf egykori tanítványa, a szászvárosi kollégium végzettje, Friedrich Lang német lektor levelei is nyomon követik az ügy alakulását. Mindezeket összegezve kitűnik, hogy amikor az egyetem magyar tanszékét a *Monitorul Oficial* 1922. január 3-i számában meghirdették, az illetékesek Kristóf sikerére számították. Az állásra még ketten nyújtották be pályázatukat: Dr. Borbély István, a kolozsvári Unitárius Kollégium, és Dr. Kovács S. János, a Kereskedelmi Akadémia tanára. Kolozsváron a legismertebb kétségtelenül Borbély István volt, a sajtó neki jósolt sikert. A pályázat eldöntése a korabeli szabályok értelmében hosszú időt vett igénybe. A kar négy professzora mellett a másik három romániai egyetem egy-egy képviselője is részt vett a bizottságban, amelynek elnökét a miniszter nevezte ki. Az esélyes pályázókat kollokviumra bocsátották. Addig is, míg a bizottság döntött, Kristótot bízták meg a tanszék ideiglenes betöltésével az 1921/22-es tanév második szemeszterére. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy miután Borbélyt és Kristótot kollokviumon meghallgatták, a pályázatot egyhangúlag az utóbbi javára döntötték el. Így Kristóf 1923-tól mint rendkívüli, 1926-tól pedig mint nyilvános rendes tanár adott elő az egyetemen.

Sextil Puşcariu alábbi levelei közül az első hármat németből, a többit románból fordítottuk. Bizonyára a nyelvészprofesszor nem volt biztos abban, hogy Kristóf megértene-e román nyelven írt sorait. Személyes ismeretkötésük után tisztázódott, hogy Kristóf, ha nem is beszéli jól, de érti a román nyelvet. Különben Alexandru Lapedatu miniszter utasítására a művészet- és vallásügyi minisztérium 1925-ben jelentős összeget utalt ki a magyar professzornak, mely lehetővé tette, hogy „román nyelvtudása tökéletesítésére“ négy és fél hetet a moldvai Agapia kolostorban töltsön. Puşcariu a levelek nagy részét a szülővárosához, Brassóhoz közel fekvő Törösvárról (Branról) írta, ide vonult nyaranta vissza nyugalomban dolgozni és pihenni.

Gaal György

Törösvár, Fogaras megye, 1921. július 17.

Igen tisztelt tanár úr!

A kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékét még nem foglalták el, minthogy a tanári kar igyekszik erre egy rangos tudóst megnyerni. Most, a szüniidőben a betöltésről nem döntenek, és csak összel fog a tanács ezzel a kérdéssel megint foglalkozni. Amennyiben Ön, tisztelt professzor úr, pályáznék a tanszékre, úgy kérem Önt, hogy a bölcsészeti kar dékáni hivatalának küldjön egy erre vonatkozó levelet, és ahhoz mellékelje eddigi tudományos munkáit, valamint egy curriculum vitæ-t. Akkor majd egy bizottságot választanak, amely a munkákról véleményt mond.

De mielőtt Ön megtenné a hivatalos lépéseket, jó volna, ha — amint ez egyetemi körökben szokásos — félhivatalos érintkezésbe lépne a legközelebbi szak-

társakkal, s ősszel személyesen Kolozsvárra jönne, itt a dékánal beszélne, és neki [válaszadási] kötelezettség nélkül átadná a dolgozatokat, vagy esetleg egyelőre egy évre átvénné a tanszék helyettesítését.

En, sajnos, nem vagyok illetékes arra, hogy önálló ítéletet hozzak a magyar filológia dolgában, különben arra kértem volna, hogy egyes dolgozatait nekem küldje el.

Kiváló tisztelettel,
Sextil Puşcariu

A ROMAN NYELV MŰZEUMA
Kolozsvár, Erzsébet út 23.

[19]21. XII. 18.

Igen tisztelt tanár úr!

Az Ön levelét és a benne foglalt iratokat megkaptam. A legutóbbi kari gyűlésen előhoztam a dolgokat, és elhatározták, hogy a magyar nyelv és irodalom tanszékét újból meghirdetik. A törvény kötelez a tanszék meghirdetésére, és el akarjuk kerülni, hogy azt mondhassák, e hely betöltésénél nem tartottunk be minden törvényes előírást. Mivel a nyilvánosságra hozatal után 2 vagy 3 hónapos időköznek kell eltelnie — nem tudom biztosan —, míg a bizottság szakvéleményt mond, sajnos, a tanszék végleges betöltése még februárban sem lesz lehetséges. De, hogy a hallgatók a következő félévben előadásokat hallgassanak, azt javasoltam, és a kar javaslatomat elfogadta, hogy egy bizottság már most adjon véleményezést munkáiról, s így a következő félévre bizzuk meg Önt a helyettesítéssel. Mivel Ön egy fél évre szabadságot kaphatna, nem volna akadálya annak, hogy februárban megkezdje a helyettesítést, és a következő félév folyamán sor kerüljön a végleges kinevezésre is.

A dékán úr a további fejleményekről hivatalosan is értesíteni fogja.

A legjobb kívánságokkal az új évre, amely remélhetőleg Önt mint nagyra-becsült kartársat körünkbe hozza,

tisztelettel,
Sextil Puşcariu

Töresvár, [19]22. VIII. 4.

Igen tisztelt kolléga úr!

Az Ön Kolozsvárra címzett levelét ma kaptam meg itt, nyaralás közben. Augusztus 20-a táján remélem, hogy Bukarestbe utazom, és akkor a minisztériumban az Ön ügyét újból megsűrgetem. Amint látom, az ügy még egy ideig elhúzódik, mert szünetelő van, s mivel a törvény bizottságot ír elő, amely nem egykönnyen fog összeülni, s mivel a iasi-i és csernovici kollégák csak októberben fognak Kolozsvárra jönni. En közben Csernovicra is írtam, hogy az ottani képviselő lehetőleg még szeptemberben jöjjön Kolozsvárra.

Türelmetlenségét annál is inkább megértem, mivel Önnek mint családapának az átköltözésre, valamint gyermekeinek beíratására stb. is gondolnia kell. De kérem, tartson ki, mivel mindenütt és mindenkor az egyetemre való kinevezés kétsédelemmel járt. Ezt saját tapasztalatból tudom. Ezzel szemben, ha egyszer, mint remélem, a tanszékét elnyeri, akkor egyetemi tanári tevékenysége teljes megelégedésére fog szolgálni.

Kiváló tisztelettel,
Sextil Puşcariu

Kolozsvár, [19]24. II. 25.

Tisztelt kolléga úr!

Ezen a héten nyomtatjuk a Cultura nagy részét. Jó volna, ha ezalatt Ön is Kolozsvárt lenne, hogy „imprimatur“-t adjon a magyar szövegre², s a Krónika rovatnál eldöntsük, a cikkek közül melyeket kellene hamarabb közölni, s melyeket lehet elhalasztani, ha nem jut hely valamennyi közlésére.

Ugyancsak ennek a hétnek a végén kerül sajtó alá a Dacoromaniába írt cikke³, s nagyon örvendének, ha személyesen is korrigálná (különösen a tulajdonnevek helyesírására való tekintettel).

Itt küldöm vissza Révay [!] E[rszébet] kisasszony levelét⁴. Örvendek, hogy a Cultura vigasztalást nyújthatott a tehetséges író özvegyének.

Tisztelő híve,
Sextil Puşcariu

[levelezőlap]

Tisztelt Kolléga úr!

Mielőtt elindulnék Genfbe, néhány sort írok Önnek, hogy közöljem, nyomon követtem kérvénye útját⁵ a minisztériumban. Jelenleg a szebeni szakfelügyelőségben van, ahol véleményezésre vár. Minden lépést megtettem annak érdekében, hogy elintézése ne késsék sokáig.

A lakás ügyében⁶ írtam Drăgan és Racovița uraknak, hogy érdeklődjenek. Legyen szíves Ön is beszélni velük. Lapedatu úr is közbelépett az Ön érdekében.

A Cultura következő száma⁷ dupla (150 lapos) lesz és csak visszatérésem után, októberben kezdik el nyomását. Kérem, készítse el addig a magyar anyagot.

Tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

[képeslap]

Törösvár (Fogarasz megye), [19]25. VII. 25.

Szeretett barátom és kollégám!

Megkaptam Jókairól írt szép munkáját⁸, s köszönetem fejezem ki azért az élvezetért, amelyet elolvasása szerzett. Kérem, adja át köszönetemet Bitay úrnak is.

Már majdnem négy hete Törösváron vagyok, élvezem az itteni csendet és pihenést. Elment-e a moldvai kolostorokhoz? Ha [Lapedatu] kollégánk megfeledezett volna ígéretéről, emlékeztesse rá egy levélben. Lehet, a jövő héten találkozom vele Bukarestben, egy napot töltök ott, miután megtartottam két előadásomat Vălenii de Muntén⁹, ahova holnap indulok.

Szívvelyes üdvözzel,

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

A ROMÁN NYELV MÚZEUMA
Kolozsvár, Erzsébet út 23.

Törösvár, 1926. VIII. 19.

Szeretett kollégám!

Küldöm a kért cikket¹⁰. Kissé sietve írtam. Ha Kolozsvárt kérte volna, ahol feljegyzéseim vannak, anyaga gazdagabb és érdekesebb lett volna. Itt emlékezetből kellett megírnom. Mivel magyar nyelvtudásom eléggé csekély, megtörténhetik, hogy hibákat követtem el az idézett szavak helyesírásában, ezeket kérem, helyesbítse a fordításban. Írtam Pașca¹¹ úrnak — aki ezt a levelet majd átadja —, hogy legyen segítségére a kézirat kiolvasásában, s egyes, meglehetősen hosszú sike-rült, és ezért elég nehezen érthető mondatok kibogozásában.

Már csak egy hét szabadságom maradt, mert a hónap végén külföldre kell utaznom. Remélem, hogy ott jobb idő lesz, mint itt, ahol a hegyeket hó takarja.

A legszívélyesebb üdvözzel,

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

Törösvár, 1930. VII. 15.

Szeretett kollégám!

Sietve válaszolom levelére, hogy személyesen semmilyen akadályát nem látom annak, hogy tudományos előadásokat tartson Magyarországon. Sőt, úgy hiszem, a két szomszédos ország érdeke, hogy minél szorosabb tudományos kapcsolatot alakítsanak ki, és senki sem illetékesebb Önnél arra, hogy eloszlasson egyes, határon túli téves nézeteket Romániáról.

Mégis, az Ön helyében, meglátogatnám Dr. Valer Moldovan tartományi vezérigazgató urat¹², aki különben kollégánk is a jogi karon, s közölném vele, hogy előadásokat szeretnék tartani. Biztos vagyok benne, hogy helyeselni fogja.

A szünetidőre a legjobbakat kívánja

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

JEGYZETEK

1. Vö. B.: *Magyar nyelvi és irodalomtörténeti előadások a kolozsvári egyetemen*. Irodalomtörténet, 1923. 61—63. — Onisifor Ghibu: *Universitatea Daciei Superioare*. București, 1929. 52. — Kristóf György: *A Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára*. H.n., 1943. 18.

2. Kristóf volt a Cultura magyar szerkesztője.

3. A Dacoromania III. (1922—1923-ra kiadott) kötete 1924-ben jelent meg. Ebben Kristóf *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint* című tanulmányát (550—560.) és *Carol Révai (1856—1923)* című nekrológját (1085—1086.) közölték. Pușcariu valószínűleg az előbbi írásra utal.

4. Az 1924. II. 16-án Nagybányáról keltezett, Kristófnak címzett levél a hagyatékban található. A Cultura I. száma (64—69.) öt Eminescu-verset közölt Révai magyar fordításában. Ezt, valamint a honoráriumot köszöni meg a műfordító leánya.

5. Valószínűleg az 1923 októberében az oktatásügyi miniszterhez címzett kérvényről van szó (fogalmazványa a levéltárban). Kristóf 1923. II. 15-ig folyósított helyettesi fizetésének utólagos kiegészítését kéri anyagi nehézségekre hivatkozva.

6. Kristóf családja 1924 őszéig Szászvároson lakott, s ő maga is csak a tanítási hónapokban tartózkodott Kolozsváron. Többszöri kérvényezés után végül a Magyarországra kívándorló Buday Árpád történelmi intézeti tágas szolgálati lakását utalták ki neki.

7. A hagyatékban van V. Bologa szerkesztőségi titkár Kristófhhoz intézett november 18-i levele, amelyben visszaküldi a magyar cikkeket, s közli, hogy anyagi alap híján a duplaszám nem kerülhet sajtó alá.

8. *Muriciu Jókai. Biografie și caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani de la nașterea lui. Din încredințarea și cu sprijinul Ministerului Artelor și al Cultelor. De dr. Gheorghe Kristóf, profesor de literatură maghiară la Universitatea din Cluj. Ca adaos: câteva nuvele caracteristice de ale lui Jókai. Traducere de dr. Árpád Bitay, profesor la Liceul de fete „Marianum” din Cluj. Minerva. Cluj, [1925].*

9. Vălenii de Muntén 1908—1914 és 1921—1940 között nyári szabadegyetem működött Nicolae Iorga vezetésével.

10. Nem tudtunk e magyarra fordított cikk nyomára akadni. A hét és félszáz címet tartalmazó Pușcariu-bibliográfiában sem szerepel (vö. Ilie Dan: *Bibliografia Sextil Pușcariu. Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Serie nouă. Secțiunea III. [Științe sociale], c. Limbă și literatură. Tomul XIV. Anul 1968. Fasc. 2. 211—239.*)

11. Ștefan Pașca (1901—1957) nyelvészprofesszor, akadémiai levelező tag akkoriban a Román Nyelv Múzeuma intézetben Pușcariu tanársegédje volt.

12. Dr. Valer Moldovan (1875—?) korábban több magas politikai tisztséget töltött be. Oktatásügyminisztériumi államtitkár, majd a szenátus elnöke volt. 1930 januárjában nevezték ki rendkívüli tanárnak a kolozsvári egyetem egyházi tanszékére.

Erwin Wittstock és a hazai magyar irodalom

A magyar—szász irodalmi kapcsolatok történetéhez

A két világháború közötti román—magyar—szász irodalmi kapcsolatok kutatása — minden eddigi eredmény ellenére — napjainkig alig jutott túl a kezdeti felmérésen. A napilapokban és folyóiratokban, köz- és magánlevéltárakban lap-pangó vagy irodalomtörténeti kiadványokban, illetve antológiákban szétszórtan meglevő, de az irodalmak közötti kapcsolatok átfogó bemutatása céljából egy helyre össze nem gyűjtött anyag a közelmúltbeli szellemi örökségünk iránt érdeklődő olvasó, sőt a szakkutatók számára is csak homályos, hézagokkal teli, tökéletlen képet nyújt. A hazai magyar (de éppúgy román és német) filológiai kutatás hibájául felróható törlesztetlen adósság immár évtizedek óta akadályozta, hogy világosan láthassunk abban a szövevényes kapcsolatrendszerben, amelyben a különböző nyelveken írók az említett korszak során pozitív és negatív előjelű megnyilvánulások mindegyre nehezebben kibogozható szálaiival a tartós irodalmi barátságok és éles világnézeti-esztétikai ellentétek pólusain helyezkedtek el. Rendszeres kapcsolatokon alapuló írói-emberi barátságok szövődtek, közös iro-

dalmi-művészeti esteket rendeztek, egymás munkáit fordították, a lapok különszámokat adtak ki a testvérirodalom legjelentősebb alkotóinak bemutatására, ismertetések jelentek meg könyvekről és folyóiratokról — ám azt sem szabad és lehet elhallgatni, hogy ez a két évtized nem volt csupán a baráti ölelkezések és kölcsönös dicsőítmények felhőtlen kora, hanem sokszor igen kemény hangú, feloldhatatlan (vagy akkoriban annak tűnő) ellentétekről tanúskodó polémiák harcos zaja is hallatszott, kíméletlen szavakkal bírálták egymást — mindegyik a maga valós vagy vélt igazsága védelmében —, s nem egy hajdani barátság (akár írók, akár folyóiratok között) az elhidegülés útján a megnevezésbe, egymás alkotótevékenységének elhallgatásába torkolt.

Mindezek előrebocsátása után le kell szögeznünk, hogy a részkutatások továbbvitelében *elsődleges feladatunknak* a pozitív eredmények felmutatását tartjuk, mindannak összegyűjtését és közlését, ami abból a korból nemcsak két irodalom baráti kézfogásának a dokumentumaként maradt meg, hanem kedvezően hathatott az egyes írók, irodalmak fejlődésére is. Persze, ezzel összefüggésben, ezt követően szót kell ejteni azokról a forrongó vitákról, nézeteltérésekről is, amelyek negatív irányban befolyásolták a kapcsolatok alakulását, s nemegyszer az esztétika partjain átcsapva az ideológiai különbözőségek területeire áradtak ki.

A romániai magyar—szász irodalmi kapcsolatokat közelebbről vizsgálva, s az egyes írók közötti baráti szálakat követve, kiemelt helyen kell emlitenünk azt a szász író, aki életében is, művében is hídszerpet töltött be a két nemzetiség irodalma között. Erwin Wittstockról¹, a Nagyszebenben született, s előbb szülővárosában, majd a felszabadulás után Brassóban élő és alkotó prózaíróról van szó. Berde Mária, Kós Károly, Makkaí Sándor, Sényi László, Tamási Áron és más hazai magyar írók, irodalomszervezők barátjáról, aki a húszas évek második felétől kezdve Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Nagyenyeden és Brassóban, felolvasóesteken vagy baráti találkozások alkalmával, de főleg műveiben² állandóan tanújelét adta annak, hogy számára nem mellékes kérdés, nem udvariassági gesztus a más nyelvet beszélők életének, eszményeinek, problémáinak a bemutatása, ismeretése saját olvasói körében.

Magyarok és románok tiszteletét, sőt szeretetét kora ifjúságából hozta magával; a közvetlen, írói kapcsolatok fölvétele a húszas évek végén következik be. Magyar és szász írók, Aprily Lajos kezdeményezésére, 1928. július első felében Nagyenyeden találkoztak „megbeszélni közös dolgaikat”.³ A személyes találkozás már a következő hónapokban meghozza az első eredményeket: november 17-én sor kerül az *Erdélyi Helikon* íróinak meghívására a brassói *Klingsor*⁴ című folyóirat körül csoportosuló írók kolozsvári bemutatkozására.⁵ Az *Erdélyi Helikonban* Molter Károly így ír a magyar, szász és román közönség előtt lezajlott ünnepi rendezvény jelentőségéről: „Nem az erdélyi költészet háromnyelvű udvariasságát, eszmecseréjét szolgálja ilyen est, hanem minden komoly irodalmi élet alapkövetelményét: talajismeretet, a legmagasabb tárgyiasságot, tartalmas és henyé szóval el nem koptatható hazaszeretetet. Beszéde Erdély anyaságát, több gyermeket melegengető jóságát és a házi tűzhely meghittségét varázsolta elő a lelkekből.”⁶ Miután néhány mondatban jellemzi a résztvevők felolvasott műveit, ekképpen látja a fiatal Wittstock írásművészetét: „Erwin Wittstock talán a legfejlettebb íróművész a modern erdélyi német irodalomban. Kész mestere a szónak, nincs egy fölösleges szava, és alig van nála keresetlenebb varázsló a német szellem differenciáltsága idején. Pedig nem tud még szigorúan szerkeszteni, kötni, csak, mint a selyembogár, a lelke burkát engedi át fonálnak, csillogó gazdagságul másoknak. *Man ignoriert*⁷ című humoros novellája végignevettette a közönséget, ám azért érzett, hogy nem a poentírozott helyeken elsütött patronokat, hanem a bőséges meseptak üdítését köszönték meg a gyönyörködtetett hallgatók. A jelen fonásait nevetető igazmondással aligha tudja valaki jobban napvilágra csalni, mint ez a flott stílművész, akinek élet sugárzik minden alakjából.”⁸

A kezdet örömeiben a szász írók is lelkes hangon emlékeznek erre a találkozóra. Heinrich Zillich, a *Klingsor* főszerkesztője például ilyen lírai szavakkal indítja emlékezését: „Egyszer már tapasztaltam azt a mélységes szívéllyességet, amellyel ez a kör [utalás az *Erdélyi Helikon* írói körére. — R. J.] minket fogad,⁹ most azonban, amikor az őszinteség és barátság oly lelkesedéssel s erőtéljességét tekintve talán érdemtelenül fonódott körénk, az elfogódottság volt első lelki válaszuk. [...] Ott álltunk az öröm és a rokonszenv hullámai közepette, amelyek a zsúfolásig megtelt teremben való fellépésünkkor sohase tapasztalt erővel áradtak felénk.”¹⁰

A két folyóiratban szaporodik a fordítások, tanulmányok, lap- és könyvismeretetések száma¹¹, s az újabb csúcspontot a *Helikon* íróinak 1929. szeptember 28-i

brassói vizontlátogatása jelenti.¹² A következő években — ha nem is a kezdet lendületével — továbbra is figyelik egymás irodalmát, amíg a harmincas évek közepétől kezdve bekövetkezik az elhidegülés korszaka, amikor csak esetlegesen, nagy időközökben jelenik meg egy-egy híradás.

Kövessük most nyomon Erwin Wittstock és a hazai magyar írók kapcsolatát levelezésükben.¹³ Hogy a szász író kitűnően tudott magyarul, arról nemcsak a nyelvünkön megfogalmazott levelei, hanem főleg azok az irodalomesztétikai eszmefuttatásai tanúskodnak, amelyeket magyarul megjelent művekké kapcsolatban vetett papírra. Makkai Sándor *Ördögszekér* című regénye például a történelem-ábrázolás objektivitásával olyannyira megnyerte a tetszését, hogy kedvet kapott a mű lefordítására.¹⁴

Nagyszében, 1928. július 21-én.

Méltóságos

Dr. Makkay Sándor
ev. ref. püspök úrnak

Kolozsvár

Méltóságos Uram!

Különböző oldalról figyelmessé lettem téve Méltóságod „Ördögszekérére“, és szándékom ezen regényt, amennyiben ez már eddig meg nem történt volna, és amennyiben csekély tehetségem e munkának megfelelné, és Méltóságod is kegyesen beleegyezne, német nyelvre lefordítani. Mivel sem a könyvpiacra, sem pedig a helybeli magyar könyvtárból (lévén állandóan kézben) eddig meg nem kaphattam, bátor vagyok Méltóságodat tisztelettel arra kérni, hogy nekem egy példányt eljuttatni kegyeskedjék.

A regény áttanulmányozása után a továbbiakra kegyes engedelmevel vissza fogok térni.

Személyemet illetőleg bátor vagyok az Erdélyi Helikon júniusi számában Molter Károly tollából származó ismertetésre¹⁵ utalni.

Legalázatosabb szolgálója:
[Erwin Wittstock]

Makkai Sándor válasza postafordultával érkezik:

Igen tisztelt Uram,

a mai napon vettem nagybecsű levelét, s örömmel adom elvi beleegyezésemet abba, hogy az *Ördögszekeret* németre lefordítsa. A könyvet a mai napon a címére elküldöttem.

Ha méltóztatik elolvasása után is úgy gondolni, hogy érdemes a lefordításra, akkor kérem majd írni nekem, hogy a feltételeinket és részlet-kérdéseket megbeszélhessük.

A Helikon 3. számában nagy gyönyörűséggel olvastam kiváló szép elbeszélését.¹⁶

Szíves üdvözlettel vagyok kész híve
Dr. Makkai Sándor

Cluj-Kolozsvár, Str. Brătianu 51.

1928. VII. 30.

A levéllel együtt Makkai megküldi Wittstocknak az *Ördögszekér* dedikált példányát, amit a szász író *Zineborn* című novelláskötetével viszonz. Ugyanakkor újabb (sajnos, csak részletben fennmaradt)¹⁷ levélben tér ki a regény érényre. Az író — Wittstock szerint — nagy művészi és lelki érzékenységgel ábrázolja a főhóst, Báthori Annát, s nem él az elkendőző szépítés eszközeivel, amikor olyan történelmi alakokat idéz meg, akik szomorú szerepet játszottak a szászok múltjában. Itt utal Báthori Gábor¹⁸ fejedelemre, aki a szászok kiváltságait megnyirbálta, elfoglalta Nagyszébet, és a Brassó mellett vívott csatában is kegyetlenségével tűnt ki. De Wittstock összefoglalóan így írja le véleményét: „A legmélyebben azonban mindenekelőtt az a honszeretet ragadott meg, amelynek ez a regény elsősorban a keletkezését köszönheti, az ősi nép és dicsőséges múltjának szeretete, amely minden sorában megszólal.“

A fordítás végül is Wittstock írói elfoglaltsága miatt nem készült el, ám e levelek többek között azt bizonyítják, hogy az írók nemcsak felolvasóestek alkalmával ismerték meg egymás műveit.

Wittstock és Sényi László, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság (KZSIT) főtítkára között 1928—1929-ben élénk levelezés¹⁹ alakult ki. Az alkalmat az szolgáltatta, hogy a Társaság a fiatal szász írók is meghívta egyik felolvasó ülésére.²⁰ Berde Mária, a KZSIT akkori alelnöke ugyanebben az ügyben fordul az íróhoz:²¹

Kedves Wittstock,
hozzám intézett leveléből örömmel értesültem, hogy január 10-én résztvesz Kemény Zsigmond-ünnepélyünkön. Előre is köszönöm, s óhajának megfelelően a Domokos Hotelben lesz a szálláshelye. De arra kérném, hogy már 9-én érkezzenek meg ide, mert aznap este titkárunkkal, Sényi úrnál hivatalos tea lesz, amelyen minden közreműködő megjelenik. — A következő napon megtekintheti a „Tétkát”.²²

A mielőbbi viszontlátásra! — Üdvözlí

Berde Mária

1929. január 4-én.

A következő év nyarán már egy közös párizsi antológia tervét közli Wittstockkal:

Kedves Wittstock,
remélem, hogy e soraim otthon találják, és egyben kellő munkakedvben. Fontos dologban kell ugyanis segítségét kérnem. Arról van szó, hogy a párizsi Massoni cég kiad egy „Fleurs Transylvaniennes” című almanachot,²³ amelyben szász íróktól is hozni fog írásokat. Kérem, legyen jó, intézze el a Klingsor útján, hogy a nevesebb szász írók, elsősorban persze a Klingsor tagjai küldjék be e célra írásukat az alanti címre a következő módon:

A prózáírók 1—2 rövid novellát, a versírók 2—4 verset, mellékelve életrajzi adataikat és pontos címüket,

Mons. Pierre Massoni, éditeur, Paris, 129, Boulevard du Montparnasse, (Pour Mons. V. Lebourg) — címre.

A könyv részben Kemény János támogatásával fog kijönni, t. i. valamennyien vállalunk néhány példányt eladásra, stb.

Kérem, írjon azonnal, hogy miképpen intézheti el a dolgot, mi a Szépmíves Céh tagjainak körlevelet küldünk; ha szükséges, azt elküldhetjük a szász íróknak is, ez esetben azonban kérem azoknak címét Kovács László titkár úrhoz juttatni.* Jobb volna azonban mégis, ha a Klingsor maga intézkednék. Mivel a fordító most akar nélkülözni a munkának, kérem, hogy azonnal intézkedjenek.

Mindenesetre nagyon jó reklám és nagyon emeli tekintélyünket egy ilyen vállalkozás.

Szives és meleg üdvözet:

Berde Máriától

1929. jún. 14.

* Kolozsvár, Str. Brătianu 22. Kovács címe.²⁴

Az év júniusa és októbere között Wittstock valószínűleg újabb levelet írt, és több cikkével együtt a Helikon-írók brassói estjéről beszámoló írását is mellékelte. Erre érkezik a válasz:²⁵

Marosvásárhely, 1929. okt. 29.

Kedves Wittstock,
mivel én is a legfoglaltabb emberek ligájához tartozom, csak most köszönhetem meg Önnek kedves levelét és a mellékelt cikket. Egy belső hang azt súgja nekem, hogy Ön a szerzője a cikknek, amely a brassói estről a Siebenbürgisch-Sächsisches²⁶ Tageblattban megjelent. Tehát még egyszer nagyon köszönöm. Ami a balladám²⁷ illeti, Hajek megígérte, hogy lefordítja német nyelvre, és a Klingsorban, valamint egy napilapban²⁸ közölteti. Előre is örülök, mert a vers így valóban közel kerül a szász közönséghez. Az az érdekes, hogy én úgyszólván semmit sem adtam hozzá ehhez a témához, édesanyám mesélgette nekünk gyakran, már kisgyermekkorunk óta, s már akkor mély benyomást tett ránk. Most, amikor magunk is kisebbségiekké lettünk, ez a családi esemény számomra szimbólummá vált: az igazi erdélyiség jelképévé, amelynek lényege a megértő tolerancia kelle-ne hogy legyen, mégpedig legkisebb követelményként, mert tulajdonképpen nem csupán megtünnünk, hanem megismernünk és szeretnünk is kellene egymást.²⁹ Nos, mi, írók megtettük a kezdő lépést³⁰ e feladat teljesítésére! — Cikkeit nagy érdeklődéssel olvastam, és emlékként megőrzöm őket abban az esetben, ha nem

kéri vissza őket. — Sohasem hittem volna, hogy Stephan Ludwig Roth bizonyos eszmék tekintetében annyival előbbre tartott, mint az egész mai fecsegés az emberek és népek jogairól.

Önt és feleségét a legszívélyesebben üdvözlöm!

Berde Mária

A következő Berde-levél személyes kéréssel fordul az íróhoz a Stephan Ludwig Roth-ballada német nyelvű megjelentetésével kapcsolatban:

Marosvásárhely, 1930. febr. 10.

Kedves Wittstock,

magához fordulok ebben a fontos ügyben, bár azt hiszem, hogy egyenesen a lap-hoz is mehetnék kívánsággal, de mindig jobb, ha van, aki szívügyének tekinti az ember dolgát, és gyorsan, pontosan elintézteti. Arra kérem, legyen jó azonnal helyet adni a Sieb.-Deutsches Tageblattban pár soromnak. Az történt ugyanis, hogy ott február ötödikén megjelent versemhez (Siebenbürgische Ballade) alul magyarázatot tettek, amely egyrészt teljesen ellenmond a vers tartalmának, másfelől valótlanságot tartalmaz. Az áll ugyanis e sorokban, hogy a szerzőző unokája egyik bírának, azok közül, akik St. L. Roth-ot halálra ítélték, holott, mint az a versből kitűnik, ő volt az, aki feleségének kérésére nem szavazott a halálra. Kérem, olvassa át gondosan a verset németül, s megérti, hogy mekkora tévedés van a jegyzetben, és azonnal korrigáltassa, mert anyám nagyon rossz néven venné, ha ilyen világitásban kerülne az ő apja a szász közönség lelke elé, holott éppen ellenkezőleg mint családi büszkeséget szokta emlegetni, hogy nagyapánk nem szavazott a halál mellett. —

Magára bízom a formát, ne legyen hosszú a rektifikáció, mert annak nincs helye és értelme, csupán két-három sor, de világos. A szerkesztő nevében történhetik, mert ha magam tiltakozom, az mindjárt rosszabbul fest.

Kedves és hosszú levelét megkaptam. Jelezni kívánom, hogy Kemény János vizsgái és betegségei miatt az almanach még nincs sajtó alatt, és ha volna valami kis novellája, még bele tudnák tenni. — Magam most végzem be a Céh számára regényemet,³¹ és ezen dolgozom, a legnagyobb szorgalommal úgy, hogy semmi más irodalmi munkára nem érek rá.

Kedves feleségét és magát szívesen üdvözlöm, kérésemet pedig szívére kötöm:

Berde Mária

Erwin Wittstock és Kós Károly levélváltásából 1934-es keltezéssel maradt fenn a két író változatlan barátságáról valló, de az akkori romló viszonyokra is jellemző néhány dokumentum:

Kedves Barátom!

Lehet, hogy már régen ad acta tettél engem, de ez engem nem zseníroz abban, hogy váratlanul és kéretlenül mégis írjak és — beszámoljak. Egyelőre nem egészen, csak félig pozitívumokról. A negatívum pedig az, hogy elsősorban könyvedet³² nagyon hosszú idő alatt és nagy megszakításokkal tudtam csak elolvasni, mert körülményeim olyanok voltak, hogy olvasásra igen-igen kevés időm jutott. És jól el akartam olvasni. Most arról, hogy hogyan vélekedem regényedről, nem írok. Téged — minden hízelgés nélkül — már régtől óta, amióta a Zinneborn-t olvastam, a mai szászok legszászabb és egyben legerélyibb író[já]nak, sőt embernek tartalak, ez a regényed pedig monumentális, súlyos építmény, amit minden jelenlegi német-nyelvű könyv közül legfontosabbnak tartok magyarra fordítani, — mert erre a könyvre, erre a mondanivalóra szükségünk van nekünk, erdélyi magyaroknak és szüksége van minden magyarnak. De ismerek hozzáértő embereket, akik még nálamnál is lelkesebben és elragadtatással nyilatkoznak könyvedről.

Már most: két kiadóval tárgyaltam, és egyiket reávettem, hogy — elolvassa, ill. elolvastassa a könyvet. Ez a Révai rt., szóval előkelő, régi pesti kiadó. Véglegesen nem nyilatkozott. [...] De éppen most készülök Pestre, és személyesen fogok vele komolyan és véglegesen beszélni. De Rózsavölgyi-vel, aki ma a legelőkelőbb pesti kiadónak számít, és valóban csak komoly könyveket és szépen ad ki, is szeretnék beszélni, kivált, ha jó, hozzáértő lektora van, mert ennél még jobb helyütt lenne a könyv.

A fordítás aztán más lapra tartozna. Annyit tudok németül és magyarul, hogy megállapíthattam: nem könnyű, sőt nehéz feladat ezt a könyvet jól, irodalmilag magyarra fordítani, hogy amellettt ne vesszen el az a zamatja, az az egyéni íze,

amije megvan a német eredetinek. Akárki nem fordíthatja le. Én mindenesetre megpróbálok ebben az ügyben is megbízható adatokat beszerezni. Én magam nem merek ennek nekivágni két okból: a Meschendörfer-fordítás³³ miatt néhány reám irigykedő német-nyelvtanár írókollegám megtámadott, mert bizony a sietség és a nem tökéletes nyelvtudás (nem tudok elég német szót és régi szótáram van csak) miatt, bizony belekerült néhány kellemetlen és a németnek nem megfelelő szó. Ambár éppen a bpesti kritikák éppen a fordítás szépségét nagyon és egyhangúan kiemelték. A másik ok az, hogy nekem kellene erre a fordításra jó félesztendő. És most nincsen erre időm. Sokféle és sok munkával vagyok megbízva, és hála istennek: építési tervezőmunkákkal, ami mégis az igazi mesterségem.

Ennyit egyelőre a könyvről. A Helikon legközelebbi számában akarok róla nagyobb cikket³⁴ írni; eddig nem értem erre sem reá. De ugyanakkor szeretnék a Helikonban rólatok, erdélyi szászokról más szempontból is írni. Az utóbbi 2—3 esztendő óta annyi minden történt, a német politikának, életnek, az egész német gondolatnak akkora fordulása az egész világon, hogy annak a Veleték kapcsolatos, reátok ható, a ti életeteket is átformáló hatásairól, és ennek főleg az erdélyi magyarságra és egész Erdély sorsára való lehető hatásairól és megmondásairól többet és többféle szempontból is szeretnék írni. Természetesen: szeretnék Veleték erről beszélni is, és fogom keresni az alkalmat, hogy egyiketekkel-másikotokkal a nyár folyamán találkozhassem. Talán elkerülhetek Szebenbe, Medgyesre, Brassóba. És talán kapok is tisztább képet a mai szász helyzetről és gondolkozásmódról, mint amit innen messziről magamnak alkotni tudok. Majd meglátjuk.

Szóval, én hamarosan pozitívumokról foglak értesíteni és addig is igaz, őszinte barátsággal köszöntelek

Kós Károly

Kolozsvár, [1]934. VI. 1.

Ui. Te nagy író vagy, de ha az írásmat el tudod olvasni, elősmerem, hogy Nagy Olvasó is vagy! De én gépbe még diktálni is nehezen tudok, írni nem.

Ebben a levélben találkozunk az első magyar Wittstock-kiadás tervével. Az író — Kós elutasító válaszára — más, kényszermegoldást keres:

1934. június 9-én.

Kós Károly
építész úrnak

Sztána—Allomás

Kedves barátom!

Hálás köszönet június 1-i leveledért, amelyet nagy örömmel vettem kézhez. Te, amint látom, ritka, de meglepő levélíró vagy. Mindennel, amit írsz, nagyonis egyet-értek, csupán azt a körülményt sajnálom, hogy a fordítást nem tudod magad elvégezni. Nem hiszem, hogy lehetne valaki a magyar írók között, aki jobban elvégezné a fordítást, a legkevésbé talán azok a tanárok, akiket említisz. Amit arról írsz, hogy csak egy „régí szótárod“³⁵ van, eredeti megjegyzés, amely Kós Károlyhoz illik. Én kész lennék, ha a fordítást mégis elvégeznéd, a legújabb szótárt neked ajándékozni.

Mostmár nagyon hálás lennék neked, ha Budapesten a Révaival és a Rózsa-völgyivel továbbtárgyalnál, és dűlőre vinnéd a dolgot. De ha valaki más gondoskodik a fordításról, én arra kérnélek, hogy egy előszót írj, amelynek a tartalmát ketten előzetesen megbeszelnők. De sokkal inkább szeretném, ha elfogadnád a következő javaslatot:

azt indítványozom, hogy Grete Gräser-Haupt³⁶ asszony Sopronból fordítsa le a kéziratot, amit kedvtelésből, tehát tiszteletdíj nélkül vagy csak nagyon csekély tiszteletdíj fejében kétségtelenül elvégezne, s ezután Te átvennéd a nyersanyagot a magyar fordításhoz, izlésed és képességeid szerint átdolgoznád és fordítóként jelenél meg. Grete Gräser-Haupt asszonynak az előszóban lehetne megköszönni a közreműködését. Szívből kérlek, fogadd el ezt a javaslatot.

Zillich és én is szükségét érezzük, hogy a politikai eseményekről magyar barátainkkal egyszer kibeszéljük magunkat. Erre remélhetően hamarosan sor kerül.³⁷ Nagyon örülnék, ha szándékozt, hogy Szebenbe ellátogass, mihamarább megvalósíthatnád, s ezennel meghívlak, hogy nálunk lakjál. Amióta nem láttuk egymást, valóban történt egy és más, ami érdemes volna az eszmecserére, egészen eltekintve annak a szükségességétől, hogy ismét találkozunk s megigyunk egymással egy pohár bort.

Kérlek, válaszolj azonnal, hogy megfelel-e neked a Gräser asszonnyal való megegyezés, mert akkor rögtön írnék neki.

Szívélyes üdvözléssel híved
[Erwin Wittstock]

Kéthónapi várakozás után rövid, sürgető levélben ismét Kós Károlyhoz fordul:

Nagyszeben, 1934. augusztus 14-én

Kedves Károly!

Még nem válaszoltál június 9-i levelemre. Kérlek, írd lehetőleg azonnal, mert nagyon szeretném tudni, sikerült-e neked Budapesten a Révainál vagy a Rózsa-völgyinél valamit elérned. Szeptemberben alkalmam adódik, hogy személyesen felutazzam Budapestre, s akkor magam is meglátogathatnám ezeket a kiadókat. Ezért nagyon kérek, írdjál valamit a fordítás ügyének jelenlegi állásáról.

A legszívélyesebb üdvözléssel híved
[Erwin Wittstock]

A fordítás ügye végül elakad, s csaknem negyven esztendő telik el, amíg az első magyar Wittstock-kötet³⁸ az olvasó asztalára kerül.

Tamási Áron és Erwin Wittstock 1929 januárjában, a KZSIT felolvasó ülésén³⁹ ismerkedett meg. Erre utal a következő levél indítása. Egyik regényének németre fordítását szorgalmazza Tamási:

Kolozsvárt, 1936. augusztus 2.

Kedves barátom,

bizonyára az egyik helikoni összejövétel alkalmából emlékszel reám: egyrészt ez a remény bátorít fel arra, hogy a következő ügyben Hozzád forduljak és a segítségedet kérjem.

Egy dr. Kollár Kálmán nevű úr, akit Budapestről régóta ismerek, most Wien—Amsterdam székhellyel német kiadóvállalatot létesít, s már az ősz folyamán szeretné kihozni „Jégtörő Mátyás” című regényemet. Tekintettel arra, hogy a száz írók közül Te állasz a legközelebb hozzám s a Te írásművészeted tartja leginkább a rokonságot az én székely írásmódommal, arra gondoltam, hogy vajjon Te nem vállalkoznál-e arra, hogy a regényemet németre lefordítsad. Ha mint erdélyi testvér és író-kollega ezt megtennéd, biztos volna a siker. És részben megcsinálná az utját annak, hogy Kollár a további terveit is jól be tudja váltani. Az a terve ugyanis, hogy a Duna-menti legjellegzetesebbeket hozná ki, természetesen a száz írók közül Téged.

Nagyon kérek, válaszolj rögtön a levelemre, és egyben írdjál Kollár Kálmán-nak is, akinek a címét alább fogom közölni Veled. Ha megszerezned nekem azt az örömet, hogy a regényemet lefordítanád (200 oldalas, és gondolom, október 15-re kéne), akkor rögtön elküldeném a regényt, Te pedig rögtön közölnéd Kollárral a feltételeidet.

Szíves válaszodat várom és vagyok

szerető barátod:

Tamási Áron
Cluj, Str. Dima 1. III. (Demian.)

Dr. Kollár Kálmán,
Amsterdam. Z. Sarphatipark 122.

Wittstock akadályokra hivatkozó válaszában az akkor már ismert nevű fordítót, az irodalomtörténész Harald Krassert ajánlja:

T.

8. August 1936

Tamási Áron úrnak

Kolozsvár
Str. Dima 1. III (Demian)

Kedves barátom,

természetesen nagyon jól emlékszem még Reád.

Az általad említett fordítást legnagyobb sajnálatomra nem vehetem át, és pedig azért, mert saját munkáimmal nagyon is túl vagyok terhelve. Ezen kívül közvetlenül egy kúra előtt állok, amelyet egészségi állapotomra való tekintettel Karlsbadban kell elvégeznem, ahol semmi alkalmam nincs a munkálkodásra.

Szívemből kívánom, hogy sikerüljön Neked valakit találni, aki a lefordítást meg-

felelően elvégezze. Kollár Kálmán úrnak ma egyidejűleg ilyen értelemben írtam.⁴⁰ Örülnek, ha más alkalommal segítségére lehetnek.

Szívélyesen üdvözölő szerető barátod

[Erwin Wittstock]⁴¹

A fordításra ismerőseim közül a legalkalmasabb Harald Krasser tanár⁴² volna: Nagyszeben, Leschkircherstrasse 13 (Calea Nochrichului 13). Talán feltűnt neked a Klingsorban megjelent irodalomtörténeti tanulmányaival s román versfordításaival is. Éppen most fordította le müncheni kiadóm, az Albert Langen—Georg Müller-Verlag számára Sadoveanu Balta című regényét, amely még ebben az évben meg fog jelenni. Esetleg hozzá fordulhatsz.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy az előbbieken közölt néhány adalék is bizonyítja, milyen szoros kapcsolata volt az évek folyamán Wittstocknak a hazai magyar írókkal. Ha a következőkben sor kerülhetne „magyar témájú” munkáinak alaposabb elemzésére, és szemügyre vennék publicisztikai írásait is (nem feledkezve meg felszabadulás utáni kapcsolatairól, például Aprily Lajossal folytatott levelezéséről), akkor igazi teljességében bontakoznék ki az a viszony, amelyet jelen írásunk főcímében fogalmaztunk meg.

Ritók János

JEGYZETEK

1. Erwin Wittstock (1899—1963) értelmiségi családból származott. Gyermekkorát részben szülővárosában, Nagyszebenben töltötte, részben a Szeben megyei Feleken, majd Berethalomban és Nagydisznódon, ahol apja lelkész-ként működött. A geszvári gimnáziumba írták be, de a háború kitörése után, egyéves tüzériképzést követően a keleti, majd az olasz frontra kerül. A háború után egy évig Kolozson házitánító, 1919—1922 között a kolozsvári román egyetem joghallgatója (az ügyvédi vizgát csak 1944-ben teszi le). Nagyszebenbe visszatérve közhivatalnoki állást vállal, közben egy ideig Bukarestben él. 1939-ben Berlinbe távozik, de hamarosan visszatér Nagyszebenbe. Itt 1945-ben ügyvédi irodát nyit. Első felesége halála után, 1947-ben második felesége városába, Brassóba költözik. Itt tanárként működik 1956-ig. Ettől kezdve az irodalomnak szentelhette életét, miután a román írószövetség nyugdíjat ítél meg számára. 1962 utolsó napjaiban hunyt el.

Első irodalmi kísérleteit álnéven közli 1919-ben az expressionista *Das Ziel*-ban, majd 1920-ban az *Ostland* hasábjain. Ezek az ifjúkori versek még csupán irodalmi „ujjgyakorlatok”; prózaíróként 1925-ben jelentkezik a *Klingsor* hasábjain, s első írásai máris felhívják a figyelmet elbeszélőtehetségére.

Főbb munkái: *Zineborn. Geschichten aus Siebenbürgen*, 1927 (nov.); *Bruder, nimm die Brüder mit*, 1933 (reg.); *Die Freundschaft von Kockelburg*, 1935 (elbesz.); *Station Oneifreit*, 1936 (elbesz.); *Miesken und Riesken*, 1937 (elbesz.); *...abends Gäste...*, 1938 (elbesz.); *Der Hochzeitsschmuck*, 1941 (elbesz.); *Siebenbürgische Novellen und Erzählungen*, 1955 és 1956 (elbesz.); *Freunde*, 1956 (elbesz.); *Die Begegnung*, 1957 (nov.); *Der falsche Malvasier*, 1970 (elbesz.); *Das Jüngste Gericht in Altbirk*, 1971 (reg.).

Az író fia, Joachim Wittstock irodalomtörténész *Erwin Wittstock. Das erzählerische Werk* címmel (1974) könyvet írt édesapja prózaírói tevékenységéről. Az életrajzi adatokat, valamint a könyvezeti adalékok java részét ebből a munkából vettem. Itt mondok köszönetet Joachim Wittstocknak azért a szívélyességért, amellyel édesapja magyar vonatkozású levelezését rendelkezésemre bocsátotta.

2. Elbeszéléseinek gyakran van magyar szereplője: Keresztési Ibolyka (*Siebenbürgische Bärenjagd*), Mikó gróf (*Der falsche Malvasier*), Molnár Lajos, Makó Gábor, Jeney Kálmán (*Der Sohn des Kutschers*), Hollós, Kosztolányi Béla (*Hollosch*), Pogány Pázmány, Csányi Gizella (*Die Hexensalbe*) stb.

3. Magyar részről, a szervező Aprilyn kívül, Berde Mária, Gyallay Domokos, Járosi Andor, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Szentimrei Jenő és Tabéry Géza, szász részről Otto Folberth, Ernst Jekehus, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich volt jelen a találkozon. (Vö. Otto Folberth: *Die Stunde der „Siebenbürgischen Seele“*. Südosdeutsche Vierteljahresblätter, 1968. 1: 18—23.)

4. 1924—1939 között megjelenő irodalmi folyóirat. Alapításától kezdve Heinrich Zillich a főszerkesztője; ennek Németországba történt távozása után

a Tamásinak szóló levélben említett Harald Krasser vezető a lapot, amelyet 1939-ben — a nagynémet ideológia hazai szövívoí részéről jövő, egyre növekvő külső nyomás hatására — beszüntet.

5. A „szász est“ résztvevői: Heinrich Zillich (bevezető, versek, karcolat), Adolf Meschendörfer (versek, karcolat), Hermann Klöß (drámaiköltemény-részlet), Egon Hajek (versek, regényrészlet), Otto Folberth (novella) és Erwin Wittstock (novella). A szintén meghívott Bernhard Capesius nem vett részt a felolvasóesten.

6. Molter Károly: *Szász írók Kolozsvárt*. Erdélyi Helikon, 1928. 7:556.

7. Ezt a novellát olvasta fel a KZSIT 1929. január 10-i ülésén is.

8. Molter Károly *i.m.* 557.

9. Utalás a nagyenyedi találkozóra (lásd a 3. számú jegyzetet).

10. Heinrich Zillich: *Der sächsische Dichterabend in Klausenburg*. Klingsor, 1928. 12:441.

11. Többek között Áprily Lajos, Bernhard Capesius, Ernst Jekelius, Kacsó Sándor, Molter Károly, Reményik Sándor, Heinrich Zillich nevével találkozunk.

12. A brassói Helikon-esten felolvasott Berde Mária, Molter Károly, Finta Zoltán, Bartalis János, Kádár Imre, Kacsó Sándor, Nyíró József és Szombati Szabó István. — Ezúttal magyar író, Finta Zoltán ír a Zillichéhez hasonló lelkes hangon a találkozóról: „... a megismerkedés ünnepélyes kereteiből is kicsendülő baráti hang melegsége íme rámutat a követendő irányra: régi közömbös szomszédságból lehet még atyafiságos összetartás is, amely a magyar és a szász kultúra frontján emberi értékekért küzd vértelen fegyvereivel a szellemnek!“ -fz-: *Honfoglalás a jövőben*. Pásztortűz, 1929. 21: 502.

13. Amint a bevezető részben említettük, a levelezés egy része még nem került felszínre, ezért hiányoznak néha a későbbi utalások alapján feltételezhető előző levelek.

14. A magyar nyelvű gépirásos eredeti másodpéldánya, aláírás nélkül.

15. Molter Károly: *Zineborn. Wittstock Erwin novelláskötete*. (Nagyszében, 1927.) Erdélyi Helikon. 1928. 2: 156—157.

16. Erwin Wittstock: *Petrus Litzki és a keresztyénülődések*. Fordította Áprily Lajos. [Nagy Imre fametszet-illusztrációjával.] Erdélyi Helikon, 1928. 3: 190—198. — A szerző később átdolgozta ezt a novellát (új címe *Die Verfolgung* lett), s az előbb jelen írás szerzőjének fordításában jelent meg (Utunk, 1957. 11.), majd B. Fejér Gizella fordításkötetében (lásd a 38. számú jegyzetet).

17. A levél a második oldal alján, mondat közepén félbeszakad, ezért tekintjük csupán töredéknek.

18. Érdekeséggként említjük meg, hogy az erdélyi szász tájszótár anyagának tanúsága szerint a szász nép sok helyen a baljós emlékezetű fejedelem nevét pejoratív rövidítéssel „der Gábor“-ként őrizte meg.

19. Hat Sényi- és négy Wittstock-levél maradt fenn. Az utóbbiak közül három (1928. XII. 14.; 1928. XII. 26.; 1929. I. 13.) megjelent *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* című kötetben. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1973. — A levelezésből kiderül, hogy Wittstock kérte felvételét a KZSIT-be, amely 1929 elején meg is választotta tagjai sorába.

20. A felolvasó ülésen fellépett még: Kemény János (megnyitó), Mécs László (versek), Tamási Áron (karcolat), V. Hegyi Lili operaénekesnő és dr. Láni Oszkár (zongorakíséret).

21. Német nyelvű, kézírásos levél.

22. Azonos tartalmú Sényi László 1928. december 18-i levelével.

23. Az antológia ügyét Berde már a negyedik marosvécsi Helikon-találkozón is felvetette: „Berde Mária egy francia antológia tervéről számolt be, melynek keretében az erdélyi írók és költők mutatnák be java termésüket. A könyv kiadására a Massoni cég tett ajánlatot, az anyagot Lebourg fogja lefordítani »Fleurs Transsylvaniennes« gyűjtőcím alatt. Exotikum kell a jó franciáknak — fejezte be előadását. — Molter Károly, a társaság örökeleven tréfacsinálója, közbeszólt: — Pénnsylvániára fognak gondolni, de az nem baj. Mellékeljük Tamási Áront tomahawkkal.“ * * * *Negyedszer szállták meg Erdély írói a marosvécsi várat*. Pásztortűz, 1929. 16: 374.

24. A levél hátlapján Wittstock tintával a következő neveket jegyezte fel (valószínűleg az említett antológiában való szerepeltetés céljából): Zillich, Meschendörfer, Hajek, Folberth, Capesius, Jekelius.

25. Német nyelvű, gépírásos eredeti.
26. Berde tévesen írja a lap címét. Helyesen: *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. (Lásd a következő levelet is.)
27. Az *Erdélyi balladáról* van szó, amely a szászok múlt századi szellemi vezérének, Stephan Ludwig Rothnak a halálával kapcsolatos. Roth, a szászok jogaiért harcolva, szembekerült a kor uralkodó rétegével, s bár Bem személyesen is védelmébe vette, Csányi László kormánybiztos parancsára 1849. április 21-én Szászmuuzsnán letartóztatták, Kolozsvárra szállították, s itt végezték ki május 11-én. Berde nagyapja a formálisan kinevezett „vérbíróságban“ részt vett, s a halál ellen szavazott.
28. Csak a *Tageblattban* jelent meg (1930. II. 5.), innen átvette a brassói *Kronstädter Zeitung* (1930. II. 16.).
29. A ballada két sora ezt így fejezi ki: „Így jó, így: vissza sohase véteni / Császáriának, szásznak, románnak, senkinek.“
30. A „kezdő lépést“ a kolozsvári és brassói találkozó jelentette.
31. Utalás a *Földindulás* című regényre, amely 1931-ben jelent meg.
32. Kós a *Brüder, nimn die Brüder mit* című regényről beszél.
33. Kós Károly lefordította Adolf Meschendörfer *Die Stadt im Osten* című regényét (*Corona*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1933). A fordításba — „a sietség és a nem tökéletes nyelvtudás“ miatt, ahogy maga Kós írja — „leiterjakabok“ is becsúsztak, s ezt Berde Mária Marosvécsen megemlítette (az inas gazdájából — *Patron* — így lett *hüvely!*). Kós 1970-ben adott interjújában így emlékszik az esetre: „...Berde Mária (német—magyar szakos tanárnő) a legközelebbi helikoni írótalálkozó alkalmával nyilvánosan és nagyon gorombán nekem támadt bírálatában, hogy ti. »aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul«. Mire én ugyancsak nem szelíden azt válaszoltam: »Elég baj, ha azok, akik állandóan szónokolnak a szász—magyar barátságról, és jobban tudnak németül, mint én, csak kritizálni tudnak, de fordítani restek; talán, mert ez nem fizeti ki magát Transzilvániában.« Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1972. 15—16. — Jegyezzük meg, hogy utolsó mondatában viszont Kós Károlynak volt igaza...
34. A regényről nem Kós, hanem Abafáy Gusztáv írt két évvel később (Erdélyi Helikon, 1936. 2: 138—140.).
35. A német nyelvű levélben e két szó magyarul szerepel.
36. Joachim Wittstock levélbeli (1977. XII. 20.) közlése szerint Grete Graeser, szül. Haupt von Scheurenheim édesapja távolabbi rokonságához tartozott; irodalmi tevékenysége nem ismeretes.
37. Ha ilyen találkozóról nincs is tudomásunk, a párbeszéd a lapokban folytatódott. Kós így írt egy év múlva: „...valljuk be magunknak, hogy azt a szellemi szövetséget, melyet magyar és szász írók mindkét részről (most már tudjuk) igaz hittel és bizó reménységgel kötöttünk, a *politika zavarta meg*. [...] Éppen a Klingsor cikke győzhetett meg arról, hogy fajelméletek és nemzeti politikák felett is tiszta és hűséges egyetértésben kell hogy találkozzék ezen a földön szász és magyar író és művész, közös emberi kultúránk őszinte tiszteletében, egy sorsban együtt élő népeink jövődjének békés építésében, igazi erdélyi összetartásban.“ Kós Károly: *A szászok és mi. Válasz dr. E. Jekeliusnak a „Klingsor“ augusztusi számában megjelent „Ungarisch—Sächsische Literaturbeziehungen in Siebenbürgen“ c. cikkére*. Erdélyi Helikon, 1935. 8: 618—619.
38. Erwin Wittstock: *Látomás*. Elbeszélések. Válogatta és fordította B. Fejér Gizella. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1973. — Wittstock novelláiból románul is megjelent több kötetnyi válogatás.
39. Lásd a 20. számú jegyzetet.
40. A magyar nyelvű levél szövege (aláírás nélkül): „T. Dr. Kollár Kálmán úrnak. — Amsterdam, Z. Sarphatipark 122. — Igen tisztelt Kollár úr! A másolatban mellékelte levél eredetijét ma Tamási barátomnak elküldtem, és ezen úton is sajnálatomnak adok kifejezést, hogy a munkát nem vállalhatom el. — Szívélyesen üdvözlő [Erwin Wittstock].
41. A magyar nyelvű, gépírásos eredeti másodpéldánya, aláírás nélkül. Az utóirat német nyelven íródott.
42. A már említett Harald Krasser tanár Sadoveanu-fordítása 1936-ban jelent meg *Nechifor Lipans Weib* címmel. A közismerten baloldali nézeteket valló, antifasiszta Sadoveanu regényének kiadása Münchenben, három évvel Hitler uralomra jutása után — ez több, mint érdekes irodalomtörténeti adalék!